

DE KATHOLIEKE KERK VAN BELGIE EN HAAR
VERGELIJK MET DE MODERNE WERELD

Enkele initiatieven met internationale reikwijdte

Jean REMY en Liliane VOYE
met de medewerking van André TIHON

Gedurende heel de periode gaande van 1860 tot aan het tweede Vatikaans Concilie (1962-1965), kwam België naar voren als een van de epicentra waarin de katholieke Kerk naar coëxistentieformules zocht met de moderniteit; dat wil zeggen enerzijds met de vooruitgang van de wetenschap en de gevolgen daarvan op haar doctrine en anderzijds met de opgang van de rechten van het individu. Deze dynamische beweging kon zich in een gunstig klimaat ontwikkelen: de leidende klasse was hernieuwingsgezind; als gevolg van de grenspositie van het land bestond er een traditie van uitwisseling en diversiteit; de Grondwet vrijwaarde de moderne vrijheden; en het episcopaat was bekommerd om zijn autonomie. Dit zoeken werd gestimuleerd door het voorhanden zijn van een belangrijk intellectueel uitwisselingsmilieu (vooral verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven) en gebeurde op verschillende gebieden van het pastoraal; daarvan getuigen bijvoorbeeld zekere karakteristieken van de liturgische beweging, de spiritualiteit, de missieactiviteit, de katholieke actie en het oecumenisme.

Het is vrij goed geweten dat de geschiedenis van de katholieke Kerk in België sterk bepaald is geworden door de verwickelingen die zich in de nationale politiek hebben voorgedaan (meer bepaald de schoolkwestie en de Vlaamse kwestie) en door de ontwikkeling van de sociale kwestie en de arbeidersbeweging. Het is veel minder bekend dat de Belgische Kerk een bemiddelende rol heeft gespeeld tussen de extreme standpunten die werden ingenomen toen theologie en filosofie elkaar ontmoetten of met elkaar in botsing kwamen. Zodoende heeft zij in ruime mate bijgedragen tot een aantal interne veranderingen in de wereld-Kerk en tot een veranderde houding t.o.v. de wetenschappelijke wereld en de buitenwereld in het algemeen.

In de lange periode van ongeveer de jaren 1860 tot aan het Tweede Vaticaans Concilie (1962-65) was België één van de epicentra waar gezocht werd naar formules voor open coëxistentie tussen het katholicisme en de moderne wereld. Meerdere toonaangevende figuren uit de katholieke Kerk hebben immers niet alleen een inspanning geleverd om te begrijpen welke de invloed zou zijn van de nieuwe wetenschappelijke methode en van het ontstaan van een samenleving waarin het recht van het individu centraal stond op de ethische en politieke probleemstelling, maar zij hebben zich ook ingezet om bepaalde nieuwe visies te integreren in hun denkwijze en hun handelen.

Zo werd in België reeds vrij vroeg een aantal initiatieven genomen inzake liturgie en spiritualiteit, op oecumenisch en missionair vlak, en op het zeer uitgebreide domein van wat men sindsdien de katholieke actie noemt. De katholieke Kerk van België is vaak een voorloopster geweest in nieuwe richtingen die later, dank zij haar, internationale weerklank zouden kennen.

1. De algemene context

Deze bruisende drang naar vernieuwing en de gerichtheid op andere landen moeten gezien worden tegen de specifiek Belgische achtergrond van die tijd.

1.1. Vernieuwing brengende leidende klassen

De gebeurtenissen op religieus vlak moeten, voor dezelfde periode, vergeleken worden met de evolutie op andere gebieden. Het wordt dan duidelijk dat er in het land een milieu bestond dat de vernieuwing stimuleerde. Zo bijvoorbeeld de rol van de "Ligue de l'enseignement" (in 1864 gesticht door Charles Buls en later gesteund door de Université Libre de Bruxelles) voor de uitwerking en verspreiding van nieuwe pedagogieën waarin de laïcisering centraal stond. De opkomende Art Nouveau heeft in België een grote bloei gekend, zowel in de architectuur als in andere kunsttakken, en verder kan de internationale uitstraling die verschillende vooraanstaande personages uit de Belgische socialistische wereld toen kenden nog vermeld worden. Dit dynamisme dat in zoveel uiteenlopende domeinen gelijktijdig tot uiting kwam, houdt ongetwijfeld verband met de geest van vernieuwing die door de toenmalige heersende klassen waaide. De burgerij kende een grote bloei en was op economisch vlak de motor achter heel wat vernieuwingen die tot ver buiten de landsgrenzen hun weerslag hadden, en een deel van de adel trok zich, in tegenstelling met wat in andere landen gebeurde, niet op het platteland terug maar stelde belang in een groeiende nieuwe economie, waarvan het zwaartepunt in de steden lag.

De verschillende manifestaties van kerkelijk leven die we hierna zullen schetsen moeten dus gesitueerd worden in deze algemene context van vernieuwing en ondernemingszin, bruisend van leven en gestimuleerd door het dynamisme van de leidinggevende klassen. We vermelden nog dat de toonaangevende personages en de plaatsen waar deze vernieuwing brengende geest tot uiting kwam, zich zowel in Vlaanderen en Wallonië als in Brussel situeerden. De taal was overwegend het Frans, in die tijd de taal van de leidende klasse en van de internationale betrekkingen. We zullen hier dus geen aandacht schenken aan regionale verschillen, omdat zij in die tijd weinig pertinent waren (toch niet voor de aspecten die wij hier behandelen) en omdat wij hier vooral de internationale draagwijdte bespreken van de standpunten van de Belgische Kerk wat het vergelijk tussen katholicisme en moderniteit betreft.

Voor we dit thema uitwerken, moeten we de betrokken periode situeren in een historische context en in verband brengen met de geografische ligging van ons land, dat een land van grenzen is.

1.2. Een grondwet die de moderne vrijheden waarborgt

Toen België werd opgericht na de revolutie van 1830, die leidde tot de afscheuring van de zuidelijke provincies van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en tot de oprichting van de onafhankelijke Belgische staat, stond de kerkelijke hiërarchie zeer wantrouwend tegenover de politieke macht. Zij vreesde interventies in de religieuze sfeer; zij had immers haar les geleerd uit de vroegere peripetieën van de geschiedenis. De regeringsperiode van Willem van Oranje, vorst van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden zoals ze door het Verdrag van Wenen waren samengesteld, lag nog vers in het geheugen: deze Willem wilde controle uitoefenen over de opleiding van de geestelijkheid en had daartoe het Collegium Philosophicum opgericht, ten einde de kerkelijke studiën naar zijn hand te zetten. Zonder even ver te gaan, knoopte hij hiermee aan met het verlicht despotisme van Jozef II die de katholieke Kerk had willen hervormen door de opleiding van de priesters volledig zelf in te richten.

Daar het episcopaat vreesde voor een herhaling van dergelijke gang van zaken, stemde het in met een compromis met de heersende klasse om de Grondwet uit te werken. Dit gebeurde geleidelijk aan van 1825 tot 1830. De Belgische grondwet is in die zin het resultaat van een vergelijk tussen de katholieken die vooral de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van onderwijs en de vrijheid van vergadering en vereniging (met name om de religieuze orden te beschermen) eisten, en de liberalen voor wie de vrijheid van meningsuiting en van pers prioritair waren. Zij verschilt zodoende duidelijk van andere Grondwetten, meer bepaald van de Franse Grondwet, die het bestaan van bemiddelende lichamen betwist, en die de verhoudingen tussen individu en staat, die zij als rechtstreekse verhoudingen beschouwt, regelt.

De kerkelijke overheid nam er trouwens geen genoegen mee zich alleen maar te beschermen tegen politieke inmenging in godsdienstzaken. Zij trachtte in die tijd ook het politieke systeem in haar voordeel te doen werken, en deed dat in die mate dat er reactie op kwam uit antiklerikale, burgerlijke middens. Zonder meteen aan de schoolstrijd te denken, die trouwens pas later kwam, vermelden we in dit verband de heroprichting in 1834 van de Katholieke Universiteit van Leuven, die het jaar daarop de in 1817 gestichte rijksuniversiteit van Leuven verving. Dit was trouwens in de daaropvolgende weken de rechtstreekse aanleiding om, op basis van de grondwettelijke rechten, een universiteit op te richten die de Vrij-

denkerij zou verdedigen en verkondigen: de Université Libre de Bruxelles.

Dergelijke schermutselingen niet te na gesproken, heeft de Kerk op een pragmatische wijze samen met belangrijke delen van de leidende klasse, in ruime mate bijgedragen tot de daadwerkelijke ontplooiing van de nieuwe vrijheden en tot de grondlegging van België als vooruitstrevend modelland. Belangwekkend hierbij is dat bepaalde leken die evolutie sterk gestimuleerd hebben, met name door de Belgische Kerk te laten meedelen in de kennis en ervaring die zij in hun contacten met het buitenland, Frankrijk en Duitsland, hadden opgedaan. Dit was bijvoorbeeld het geval voor Jean Moeller, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven, die in België congressen inrichtte die geïnspireerd waren op de "Katholikentage" en die men de Katholieke congressen van Mechelen noemde (1863, 1864 en 1867) en waar o.m. Montalembert de manier roemde waarop in België de vrijheden werden geïnstitutionaliseerd.

1.3. De rol van het episcopaat

Van hun kant namen de bisschoppen, die, gering in aantal, gemakkelijk contact met elkaar onderhielden, na de onafhankelijkheid de gewoonte aan om enkele keren per jaar bijeen te komen. Ze konden zodoende een sterke kerkelijke structuur uitbouwen die onafhankelijk stond van de politieke macht en zich tegenover Rome een tegelijkertijd respectvolle en kritisch-afstandelijke houding aanmat. Op die manier zetten ze de traditie verder, volgens dewelke de bisschoppen sinds de 18de eeuw tegelijk tegen het jansenisme reageerden en duidelijk ultramontaans gericht waren. Die ultramontaanse ingesteldheid bleek ook nog op het Eerste Vaticaans Concilie waar monseigneur Deschamps, aartsbisschop van Mechelen, zich ontpopte als één van de meest verbeterde verdedigers van de pauselijke onfeilbaarheid. Die uiting van trouw ging echter ook gepaard met een duidelijke wil tot zelfstandigheid die op verschillende manieren tot uiting kwam, o.m. in hun wil om de grote religieuze ordes te controleren, deze waren immers de traditionele verdedigers van de Romeinse standpunten. De kloosterordes waren door het Concordaat opgeheven, maar werden na 1830 opnieuw opgericht, op basis van de door de grondwet erkende vrijheden. Die wil tot controle vanwege de clerus verklaart bijvoorbeeld waarom de regulieren -- in het bijzonder de Jezufeten en de Dominicanen -- uitgesloten werden om aan de

Katholieke Universiteit Leuven te doceren: de Faculteit der Godgeleerdheid en later ook het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte werden uitsluitend door de diocesane clerus bezield (enkele latere uitzonderingen niet te na gesproken). Deze wil tot onafhankelijkheid verklaart ook het feit dat het episcopaat weigerde van de Katholieke Universiteit van Leuven een pauselijke universiteit te maken, en dat het altijd sterk op zijn hoede was voor inmengingen van de nunciatuur in de interne zaken van de katholieke Kerk van België.

1.4. Een land van grenzen

Dergelijke houding van handig spelen met toenadering en afstand houden werd ongetwijfeld in de hand gewerkt door het feit dat België in meer dan één opzicht een land van grenzen is: katholieke grens, met in het Noorden de protestantse landen (waartoe in die tijd ook Nederland gerekend moest worden; het katholicisme was er toen nog sterk in de minderheid); grens tussen de Latijnse en de Germaanse wereld en uitstekend gelegen voor uitwisselingen met de Angelsaksische wereld. Die positie bevorderde zeker het leggen van contacten, die een veelheid aan ervaringen, perspectieven en analyses bevorderden. Tot 1914 was het verkeer met Frankrijk en Duitsland bijzonder intens, vooral met dit laatste land wat de regio Luik betreft. Men mag immers niet vergeten dat het prinsbisdom Luik tot aan de Franse Revolutie deel uitmaakte van het Heilig Roomse Rijk, en dat er daardoor nauwe banden bleven bestaan, die uitwisselingen op alle niveaus vergemakkelijkten.

Dergelijke veelheid en veelzijdigheid van contacten kon dus alleen maar gunstig zijn voor de ontwikkeling in België van een open ingesteldheid, waarbij extreme standpunten gemeden werden, en men bij voorkeur zocht naar een middenweg. Tegen deze achtergrond gezien, mag de houding van het Belgische episcopaat geen verbazing wekken: zelf doorkruist door tal van verschillende tendensen heeft het altijd, over de punten van onenigheid heen, gestreefd naar overeenstemming. Zonder de verschillen in de schoot van de Kerk zelf over het hoofd te zien, heeft het er onophoudelijk naar gestreefd naar buiten toe een graad van eensgezindheid te verzekeren. Zo slaagden de bisschoppen er bijvoorbeeld in -- en dit in tegenstelling met wat in Frankrijk gebeurde -- om het uiteenvallen van de katholieken op het politieke veld te voorkomen, en dit

over de scherpe tegenstellingen heen, zoals de kwestie van de staatsinmenging op verschillende domeinen. Die meningsverschillen kwamen trouwens tot uiting op de woelige interne debatten die de bisschoppen toelieten. In dat licht moet ook de pennestrijd gezien worden die op het einde van de 19de eeuw gestreden werd tussen het dagblad "Le Bien Public", van ultramontaanse strekking, en de "Journal de Bruxelles", die dichter bij de rechtervleugel van het parlement stond. Tegen die achtergrond moeten ook de polemieken gesitueerd worden die de kolommen van "La Revue Générale" vulden -- gesticht in 1865 en in de tussenoorlogse periode afgelost door de "Revue Catholique des idées et des faits" -- en die gericht waren tegen "La Cité Chrétienne" -- dat, gesticht in 1925, na 1940 de "Revue Nouvelle" zou worden, en onder leiding van oprichter kanunnik Jacques Leclercq een sociaal beleid voorstond dat volgens hem ook vanuit geloofsstandpunt hoogdringend was. Uit die tweevoudige zorg van het episcopaat -- naar buiten toe optreden in eenheid, zonder de mogelijkheid tot interne verdeeldheid uit te sluiten -- ontstond een behoefte aan ontmoetingen die actieve coëxistentie in verschillende vormen realiseerbaar moest maken en een veelheid aan nieuwe initiatieven die het Belgische katholicisme tot voorloper zou maken van vernieuwingen met internationale weerklank, op diverse domeinen. In dit artikel willen wij precies de Belgische oorsprong van enkele van deze initiatieven schetsen.

2. Het katholicisme en de moderniteit

Hoe heeft het katholicisme gereageerd op de moderne opvattingen, waarvan we hier twee aspecten willen onderzoeken. Enerzijds wint het wetenschappelijk denken aan theoretisch en praktisch belang. Anderzijds wordt het individu een overheersende rol toebedeeld, zowel voor wat de beleving van de werkelijkheid betreft als voor wat de organisatie van de maatschappij rond de individuele rechten aangaat.

We zullen nagaan hoe dit zoeken naar meer openheid en aanpassing noodzakelijkerwijze moest voortkomen uit een intellectueel uitwisselingsmilieu dat, bevrucht door de moderne opvattingen, erop uit was de inbreng van de verschillende disciplines te begrijpen en te herformuleren, opdat de Kerk zich volgens die krachtlijnen zou kunnen uitdrukken zonder haar

eigenheid te verloochenen. Dit zoeken naar een vergelijk zal tot heel wat vragen en nieuwe interpretaties leiden. Toch gaat het niet uitsluitend om een intellectuele en theoretische vernieuwing. Er is een samenhang met nieuwe doelstellingen en projecten op pastoraal vlak. Dit wijst op een wisselwerking tussen intellectuele en meer op actie gerichte middens. Deze wisselwerking wordt trouwens in de hand gewerkt door een gemeenschappelijke gerichtheid op initiatieven van internationaal belang. Zowel het theoretische als het praktische aspect zullen hieronder aan bod komen.

2.1. Een klimaat van intellectuele uitwisselingen

Wanneer men enkele decennïën geschiedenis doorloopt, en een opsomming maakt van de domeinen waarop het Belgische katholicisme vernieuwend is geweest, valt het duidelijk op dat deze dynamiek niet tot uiting is gekomen in de heropleving van het volksgeloof. België situeert zich, wat dat aspect betreft, in het kielzog van initiatieven uit de buurlanden, voornamelijk uit Frankrijk. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de "parochie-missies", die in België werden overgenomen omwille van het onmiskenbare succes in Frankrijk, en voor verschillende werken zoals "de Goede Pers" (waarin de Norbertijnen een belangrijke rol hebben gespeeld) of voor bepaalde devotiepraktijken, in het bijzonder de verering van het Heilig Hart, die de Jezuïeten sinds de 18de eeuw ingang trachtten te doen vinden, naar een idee dat in Paray-le-Monial was gegroeid. Het is niet in de lijn van deze bewegingen, die men als romantisch kan aanduiden, dat de krachtlijnen gezocht moeten worden van het Belgische katholicisme, maar eerder op domeinen waar het, geconfronteerd met de moderne wereld, een intellectueel milieu creëerde dat open, dynamisch en kritisch was, en de uitwisselingen van ideeën in de hand werkte.

De Faculteit der Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Leuven heeft hierin een zeer belangrijke rol gespeeld. Enerzijds was het een van de zeldzame katholieke universiteiten waar de theologen in aanraking kwamen met collega's uit de faculteiten waar de moderne disciplines beoefend werden; anderzijds hield deze faculteit zich al heel lang bezig met onderricht in oosterse talen, wat, door het contact met de filologie, reeds in de 19de eeuw een verjonging van de theologische studies met zich bracht. Maar een belangrijk keerpunt deed zich voor in 1889, in de geest van vernieuwing die het

pontificaat van Leo XIII kenmerkte, toen in deze faculteit een cursus historische kritiek van het Oude Testament werd gegeven, waarin de principes van de historische kritiek op de Bijbel werden toegepast (en dit lang voor de tijd dat Père Lagrange de "Ecole Biblique de Jérusalem" stichtte). Dit vond al heel gauw navolging in de cursussen Kerkgeschiedenis, en leidde in 1900 tot de oprichting van het "Revue d'Histoire Ecclésiastique", dat er in het begin voornamelijk naar streefde de banden met de oud-studenten te bestendigen, zodat zij in hun kijk op de Kerk hun wetenschappelijke ingesteldheid niet zouden verliezen.

Deze opening naar de geschiedenis toe leidde niet alleen tot het toepassen van de historische kritiek, maar stimuleerde ook de belangstelling voor de eerste eeuwen uit de bestaansgeschiedenis van de Kerk en voor de patrologie. Deze discipline genoot een zeer sterke belangstelling tot ongeveer 1930, waarna zij enigszins verdrongen werd door de studie van de Heilige Schrift. Hierbij mag het kritische werk van monseigneur L. Cerfaux niet onvermeld blijven: hij paste de methode van de "Formgeschichte" toe op het Nieuwe Testament, en publiceerde in 1942 een werk onder de titel "La Théologie de l'Eglise suivant St. Paul". Dit werk werd bij zijn verschijnen reeds beschouwd als een mijlpaal in de geschiedenis van de katholieke Bijbelexegese. In die geest ontstonden in de jaren '40 de Bijbeldagen die ook vandaag nog jaarlijks een select internationaal gezelschap van specialisten naar Leuven halen. In die geest ook moet het werk van de Bolandisten gesitueerd worden: zij brachten de hagiografische studie weer op gang zoals zij in de 17de eeuw werd beoefend, waarbij men de historische waarheid achter de vrome verdichtingen trachtte te achterhalen.

Zo bleek de belangstelling voor de geschiedenis de speerpunt te worden van een moderne ingesteldheid, in die zin dat inzicht in de geschiedenis de idee ontkracht dat wat in het heden gebeurt al altijd zo gebeurde, en ertoe bijdraagt de vroegere werkelijkheid zo goed mogelijk weer op te roepen door het stof der eeuwen er af te halen. Deze historisch-kritische belangstelling bracht wel mee dat de rationele en systematische benadering, steunend op de moderne ideologieën, enigszins in de kou bleef staan. De Faculteit der Godgeleerdheid zou weliswaar later, op aandringen van monseigneur Van Roey, deze weg opgaan, maar toch is dit nooit een echt markante strekking geworden, terwijl op dit terrein in Duitsland en Frankrijk toch van in de jaren '30 meerdere confrontaties plaats grepen, met opmerkenswaardige syntheses voor gevolg.

In België ging de belangstelling eerder uit naar de ecclesiologie, en groeide er een zekere reactie tegen het individualisme van de liberale ideeën. Op dat vlak moet de Belgische bijdrage vermeld worden tot de uitwerking van een theologie over het mystieke lichaam, waarbij een solide kennis van bijbelse en patristieke bronnen nodig was.

Het bruisende intellectuele leven van de Belgische katholieke Kerk uit die periode uitte zich op nog een andere manier. Inderdaad, Leo XIII, die nuntius in Brussel was geweest, streefde naar een heropleving van het thomisme en achtte de Leuvense universiteit een geschikt oord voor een vernieuwde uitstraling van deze leer. Onder zijn inspiratie, en ondanks hun aanvankelijk eerder weigerige houding, besloten de Belgische bisschoppen een cursus in de thomistische wijsbegeerte in te richten. De cursus werd toegewezen aan de latere Kardinaal Mercier, en het initiatief kende een zodanig succes dat er in 1887 een instituut werd opgericht gespecialiseerd in het thomisme. Dit was niet het enige belangrijke feit: monseigneur Mercier wilde dat de lessen ook voor leken toegankelijk waren en verkreeg aldus dat ze in het Frans gegeven werden. Hij legde daarenboven sterke nadruk op de confrontatie tussen deze filosofie en de exacte en moraalwetenschappen, en zorgde ervoor dat in het instituut inleidende cursussen tot deze disciplines gegeven werden, lessen waaraan hij veel belang hechtte.

Deze opening bracht met zich dat hij als uitermate geschikte gesprekspartner werd beschouwd in diverse milieus die verder slechts misprijzen voor dit soort van wijsbegeerte hadden. Zijn geloofwaardigheid werd nog versterkt door zijn stelling dat de filosofie autonoom moest zijn t.o.v. het geloof en de theologie, en dat hij streefde naar het op gang brengen van een kritische benadering van St. Thomas, die hij als lichtbaken maar niet als grenspaal beschouwde. Dit plan vertaalde zich verder in de zorg van monseigneur Mercier om de geschiedenis van de middeleeuwse filosofie verder uit te bouwen, ten einde St. Thomas in zijn historische context te kunnen plaatsen. Dit alles leidde tot de oprichting in 1894 van het "Revue néo-scholastique" dat in 1946 de "Revue philosophique de Louvain" werd, en internationale weerklank beoogde. Later zou deze geest van openheid nogmaals blijken van dynamisme, toen de experimentele psychologie in het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte werd binnengehaald; de onderzoeken op dit domein kenden een grote ontwikkeling onder impuls van professor Michotte.

Toen monseigneur Mercier in 1906 tot aartsbisschop werd

benoemd, werd de leiding van het Instituut overgenomen door zijn volgeling S. Deploige. Hij was sterk geïnteresseerd in politieke en sociale problemen, en had in 1894 de "Cercle d'Etudes Sociales" opgericht, en in 1897 het tijdschrift "Revue Sociale Catholique".

Zo zeer de Katholieke Universiteit Leuven een beslissende rol heeft gespeeld in de vernieuwing van het denken, het onderzoek en het onderricht in de theologie en de wijsbegeerte, heeft zij ook een stempel gedrukt op de ontwikkeling van andere disciplines vertrekkend van de werken en verwezenlijkingen van sindsdien beroemd geworden geleerden. De invloedssfeer van een theologie die openstond voor de geschiedenis, en een thomisme dat de confrontatie met de verworvenheden van de wetenschappen aandurfde en beweerde een nieuw antwoord te kunnen geven op hedendaagse problemen, trok tal van hoogstaande geleerden aan die de ontwikkeling van andere disciplines gestimuleerd hebben, ook in andere faculteiten. Alhoewel we hen niet allemaal kunnen vernoemen, willen we een aantal grote namen niet onvermeld laten.

Dit is allereerst het geval voor kanunnik Jacques Leclercq die aan de Katholieke Universiteit Leuven het onderricht in het natuurrecht hervormde, en het onderricht in de sociologie invoerde. Bijzonder begaan met de raakpunten tussen de sociologie en de religieuze en pastorale wetenschappen, stichtte hij de "Conférence Internationale de Sociologie Religieuse", de huidige "Conférence Internationale de Sociologie des Religions". Maar zijn onderricht ligt vooral aan de basis van de oprichting van de huidige Departementen Sociologie (U.C.L. en K.U. Leuven), die samen met het Institut Solvay van de Université Libre de Bruxelles, de belangrijkste van het land zijn. Hij, zoals vele anderen van zijn generatie, streefde naar een definitie van het sociale leven waarin talrijke elementen uit de "socialdemocratie" zouden zijn opgenomen. In die periode zag "Quadragesimo Anno" het licht en kwam de christendemocratie tot ontwikkeling in een groot aantal landen.

Ook de naam van kanunnik Moeller mag niet onvermeld blijven, die met zijn werken "Littérature contemporaine et Christianisme" uit was op een confrontatie van het christelijke gedachtengoed met de nieuwe literaire en artistieke uitdrukkingsvormen, zodat er een wisselwerking en mogelijkheden voor wederzijdse beïnvloeding zouden ontstaan. Aansluitend hierop stond men, in de jaren net voor de Tweede Wereldoorlog, open voor de hedendaagse filosofische denkbeelden. Men denke hierbij aan de fenomenologie... Van Breda richtte in Leuven de Husserl-

archieven in. Later kwamen daar de Blondel-archieven bij.... Het personalisme van Mounier viel een gunstig onthaal te beurt.... Over al deze confrontaties werden verscheidene werken geschreven. Verder is er nog Monseigneur Dondeyne, die met de publikatie in 1951 van zijn werk "Foi Chrétienne et pensée contemporaine" duidelijk stelde wat toen bijna drie kwarteeuwen lang een van de hoofdbekommernissen was van de Belgische christelijke intelligentsia, met name de weg vinden voor een actief en dynamisch vergelijk tussen de christelijke boodschap en de moderne denkwereld.

Diezelfde open ingesteldheid kwam nogmaals tot uiting toen kanunnik Grégoire een cursus marxistische analyse inrichtte in de Faculteit Godgeleerdheid. We vermelden verder nog de al heel vroeg aangenomen kritische en open houding tegenover de inbreng van de psycho-analyse, en dit door de werken en het onderricht van professor De Greef, geneesheer-psycholoog aan de school voor criminologie, en van kanunnik Nuttin die op originele wijze weer aanknoopte met de leer van de Freudiaanse school. Anderzijds startte in de Faculteit Geneeskunde het Instituut voor Familiale en Seksuologische Wetenschappen, waar de moderne biologie geconfronteerd wordt met de ethische vragen.

De actieve belangstelling voor de verworvenheden van de moderne wetenschap en de zorg om zo goed mogelijk in te spelen op de problemen die in de samenleving aan de orde zijn, leidden onvermijdelijk naar een herwerking van de morele denkbeelden, een herwerking die veel te danken heeft aan de werken van de professoren Janssens en Heylen, evenals aan professor Van Gestel die zich actief heeft ingezet voor de uitwerking van een sociale leer van de Kerk.

Deze wil om in contact te komen met de nieuwste wetenschappelijke ontwikkelingen, en om hun weerslag op het leven van de mensen te evalueren, komt ook tot uiting in de confrontatie met het wetenschappelijk denken, waarvan niet alleen publikaties zoals Wildiers' "Wetenschappelijke Godsdienst" getuigen, maar ook in een aantal rechtstreekse bijdragen tot belangrijke wetenschappelijke ontdekkingen, zoals de theorie van kanunnik Lemaitre over de uitdeining van het heelal.

Dit bruisende intellectuele leven bij een deel van de Belgische katholieken in het begin van de 20ste eeuw bleef hoe dan ook niet zonder weerslag op de concrete gang van zaken in de Kerk. Er bestonden immers tal van wisselwerkingen tussen het milieu van de intellectuelen en het milieu van de actie.

Veel priesters waren leraar aan een secundaire school, waar een aantal niet alleen grote bekwaamheid verwierf, maar zich ook losmaakte van een eventuele achterdocht tegenover het intellectuele. Anderzijds genoot een deel van de priesters hun vorming in de colleges -- en dus niet uitsluitend in de kleine seminaries zoals dit in de andere landen het geval was -- waar blijvende vriendschapsbanden groeiden met medestudenten, de latere wetenschappers en professioneel actieven.

Deze vaak informele uitwisselingen en contacten hadden een weerslag op de pastorale werking en op de gang van zaken in de Kerk. Zo maakten de liturgie en de spiritualiteit, de missiologie en de oecumene, de katholieke actie en het politiek-sociaal engagement een diepgaande evolutie door, onder de min of meer rechtstreekse invloed van deze intellectuele heropleving. Ook op die vlakken bleek België vaak voorloper te zijn van een ideeëngoed dat zich pas later volop zou verspreiden.

2.2. Wisselwerkingen met het pastoraal

Al gaat het hier eerder om acties en verlaat men eerder het intellectuele milieu, toch trachtte men niet de brede volksmassa's te bereiken. Men was over het algemeen eerder bekommerd om de moderne opvattingen over te brengen naar verschillende vernieuwingsbewegingen in het kerkelijk leven: liturgie, spiritualiteit, missie, katholieke actie, de oecumenische beweging. Op deze verschillende domeinen hebben oorspronkelijk Belgische initiatieven een internationale uitstraling gekend, die trouwens werd versterkt door de onophoudelijke confrontatie tussen het intellectuele milieu en de mensen in de praktijk.

2.2.1. De liturgische beweging

Zo zijn de grote benediktijnerabdijen van groot belang geweest voor de liturgische beweging, waarin men de devotiepraktijken een nieuwe zin wilde geven, en de oorspronkelijke betekenis van de ritens wilde achterhalen, door ze te ontdoen van de toevoegingen uit hun lange geschiedenis. De abdijs Keizersberg heeft hierin een heel belangrijke rol gespeeld, op initiatief van Dom Lambert Bauduin die van in 1909 de belangstelling van de parochies voor deze beweging wilde wekken. Hij volgde daar-

mee de weg die een monnik van Maredsous voor hem geëffend had, met de publikatie in 1882 van een beroemd missaal "Missel des fidèles", dat in tal van talen vertaald werd. Dom Lambert Bauduin steunde zodoende een beweging die in 1919 zou leiden tot een nieuw tijdschrift, uitgegeven door de abdij van Sint-Andries in Loppem: "Le Bulletin paroissal" dat later "Paroisses et Liturgie" zou heten, en waarmee duidelijk wordt aangegeven tot wie het zich richtte. Rond de Keizersberg werden eveneens jaarlijks liturgische weken georganiseerd, met stijgend succes, die op hun beurt bijdroegen tot de verspreiding van de ideeën over de landsgrenzen heen.

2.2.2. De spiritualiteit

In Dom Marmion, abt van Maredsous, had België een geïnspireerd vernieuwer inzake spiritualiteit. Deze abt schreef immers in 1917 een werk met de titel "Le Christ, vie de l'âme" (het werd eveneens in meerdere talen vertaald), waarin hij trachtte de Christocentrische vroomheid in de plaats te brengen van een vroomheid die te zeer is gericht op het verwerven van de individuele volmaaktheid. Deze spirituele beweging werd in de hand gewerkt door de nadruk die Pius X op de communie legde, en leidde in België tot de stichting, in 1920, van de "Eucharistische Kruistocht" voor de jeugd door priester Poppe, waarmee hij de jeugd wilde stimuleren om regelmatig ter communie te gaan. Verder heeft het Belgische episcopaat een belangrijke stem laten horen op de internationale congressen voor de eucharistie; monseigneur Heylen, bisschop van Namen, was er lange tijd voorzitter van.

Deze initiatieven creëerden een geestelijk klimaat dat leidde tot de oprichting van een Bijbelbeweging die vooral na de oorlog van 1939-45 een grote opleving kende. De beweging richtte zich voornamelijk tot gevormde leken, en wilde de lectuur van de Bijbel in de volkstaal stimuleren. De abdij van Maredsous bracht trouwens in 1952 een Franse Bijbelvertaling uit.

2.2.3. De missiewerking

Maar deze projecten bleven niet beperkt tot België en de omliggende landen die trouwens vaak in zijn invloedssfeer lagen. Zo leidde de zorg om de bevolking rechtstreeks in contact te brengen met de evangelieboodschap niet alleen tot vertalingen in de verschillende Westerse talen, maar ook tot omzettingen naar de niet-Westerse culturen toe. Met dat doel

werd voor de oorlog o.m. het internationale centrum voor catechese "Lumen Vitae" opgericht, dat in 1946 naar Brussel werd overgebracht. Doel van dit project was de boodschap van het evangelie helemaal toegankelijk te maken voor de bevolkingen uit de andere werelddelen, en dit door te verwijzen naar hun autochtone cultuur. De activiteiten van dit centrum maakten trouwens deel uit van de missiewerking, een domein waar België (naast andere landen) een vernieuwende en stimulerende rol heeft gespeeld, door nieuwe richtingen voor te stellen die op grote schaal zouden worden toegepast.

Reeds in de 19de eeuw streefde Pater Damiaan in zijn missiewerking naar banden met de medische wereld, en dit streven werd later op verschillende manieren overgenomen. We denken hier bijvoorbeeld aan de inspanningen die Pater Lebbe deed om in China autochtone bisschoppen te wijden, of aan Pater Tempels, die de nadruk legde op de studie van de Afrikaanse culturen. Nadat hij heel wat moeilijkheden met een deel van de missionarissen had overwonnen, stelde Pater Lebbe zich in 1926 ter beschikking van een Chinese bisschop. Dit betekende een keerpunt in de geschiedenis van de missies, die trouwens ook door andere Belgische missionarissen werd bedongen. Zo bracht Pater Charles (samen met zijn Duitse ambtgenoot Joseph Schmidlin) drie vernieuwingen in de missiewerking. Ten eerste wees hij op de noodzaak dat de missiekerken autonome kerken zouden worden, met hun eigen episcopaat; hij sloot daarin aan bij Pater Lebbe. Ten tweede benadrukte hij de absolute noodzaak de cultuur van de missielanden te kennen, en daartoe zette hij in 1925 de missiologische weken van Leuven verder die in 1923 voor het eerst gehouden waren. Ten derde vroeg hij de actieve inzet van leken in het missioneringswerk; daartoe richtte hij in 1925 de AUCAM op (Association d'Universitaires Catholiques pour l'Aide aux Missions), waarin men de voorloper kan zien van de huidige Derde Wereld werking, waarin jongeren enkele jaren actief zijn. In 1926 stichtte Pater Lebbe samen met priester André Bolland de "Société des Auxiliaires des Missions" die priesters recruteerde om samen te werken met de autochtone kerken. In 1937 was hij ook de bezieler achter de oprichting door Yvonne Poncelet van de "Auxiliaires Laïques des Missions" die later de AFI zouden worden; zij groepeerden voornamelijk vrijgezellen en huisgezinnen die zich actief inzetten voor de Derde Wereld.

2.2.4. De Katholieke Actie

Dergelijke initiatieven, waarbij zowel de intellectuele als de pastorale middens betrokken zijn, vormen de bakens van een lange traditie waarin ook de leken aan emancipatie en ontwikkeling doen, en waardoor België een oord wordt waar de Katholieke Actie in al haar aspecten tot leven zal komen, en waar nieuwe formules zullen worden uitgewerkt. Terwijl de kerkelijke overheid vaak een eerder voorzichtige houding aannam t.o.v. de initiatieven van de clerus terzake, kwamen heel wat leken, samen met bepaalde priesters, op voor de materiële belangen van verschillende maatschappelijke groepen, daarin vaak gesteund door diezelfde overheid.

Bovendien had priester Brohée uit het diocees Doornik in 1909 een studiekering opgericht voor studenten en een ontspanningsgroep voor scholieren -- twee bewegingen waaruit na de eerste wereldoorlog de "Action Catholique de la Jeunesse Belge" zou groeien -- zodat België in de jaren '20 de bakermat werd van de Katholieke Actie, met een specifieke werking per leefmilieu. Samen met andere bewegingen ontstond in die periode ook de "Jeunesse Universitaire Catholique", onder de leiding van kanunnik Leclercq, een Franstalig tegenhanger van de "Studentenbonden" die in Vlaamse studentenkringen al sinds de 19de eeuw bestonden, en in die tijd een heropleving kenden. En iedereen weet natuurlijk dat in 1925 een Belgisch priester, Jozef Cardijn, de Kristelijke Arbeidersjeugd stichtte, een beweging die een buitengewone aanhang zou krijgen en generaties lang alle kaders van de christen-democratische beweging zou vormen. Vergeten we hier evenmin dat de "Mouvement International de la Jeunesse Agricole et Rurale Catholique" (MIJARC) haar zetel in Brussel heeft.

Die bloeiende activiteiten leidden geleidelijk aan tot een theologische invraagstelling, die een concrete formulering vond in de ideeën van monseigneur Thils, weergegeven in zijn theologisch werk over de aardse werkelijkheid, waarin hij zich kantte tegen het tijdloze supranaturalisme, en zich uitsprak voor acties die in het dagelijkse leven van de leken zelf gestalte moeten krijgen. Hij droeg zodoende bij tot het op losse schroeven zetten van het eenvoudig onderscheid tussen het spirituele en het wereldlijke. In dezelfde context werkte Pater Schillebeeckx van zijn kant aan de fundamenteën van een ecclesiologische vernieuwing, waarmee hij, zoals bekend, in Rome opschudding veroorzaakt.

Tenslotte is er het heel aparte werk van Pater Pire, die in 1958 de Nobelprijs voor de Vrede kreeg. Van in zijn studietijd al reageerde hij tegen de stoïcijnse invloeden in de christelijke moraal en wilde hij zich ten dienste stellen van mensen in nood: de kinderen in de oorlogsjaren, de ontheemden na 1945 en later de Derde Wereld (1959). Sterk getroffen door de engheid van geest bij vele gelovigen, wilde hij in een gemeenschappelijke actie alle goede wil samenbundelen, over de nationale, linguïstische, sociale, confessionele en ideologische barrières heen.

2.2.5. De oecumene

Dezelfde openheid manifesteert zich rond de kwestie van de oecumene: dit blijkt in het bijzonder uit de Conferenties van Mechelen, die Lord Halifax en Kardinaal Mercier van 1921 tot 1928 geregeld bijeen brachten. Dom Lambert Bauduin, één van de spijlen waar het hele opzet om draaide, stichtte toen het Klooster van Amay, dat in 1939 naar Chevetogne werd overgebracht, en het contact met de orthodoxe milieus moest verzorgen. Dit klooster publiceert het tijdschrift "Irenikon", één van de belangrijkste internationale tijdschriften op dat domein. De Mechelse gesprekken en het klooster van Amay getuigden van een grote openheid naar de anglicanen en de orthodoxen toe. De opening naar de protestanten toe is van latere datum en komt bijvoorbeeld tot uiting in de studies van J. Hamer over Karl Barth, verschenen in 1957.

Zo drongen de moderne opvattingen door in de verschillende aspecten van het praktische kerkleven: overschrijding van de scheidingslijnen tussen de christelijke gezindten, openheid voor andere culturen voor de missies, initiatieven afkomstig van mensen die geen clerici waren, verdieping van de Bijbelkennis, liturgische vernieuwing. Deze stroming kwam tot uitdrukking in Vaticaan II die een beweging was voor meer openheid voor moderne opvattingen en die er misschien toe bijgedragen heeft dat het probleem van de secularisatie binnen de katholieke Kerk op een enigszins andere manier werd gesteld dan binnen de protestantse Kerken, vooral dan de Noordamerikaanse, waar deze theorieën werden uitgewerkt.

3. Besluit

Uit voorgaande pagina's komen een aantal belangrijke punten naar voren. Ten eerste dringt de volgende vaststelling zich op: in de vermelde periode heeft zich in België een katholiek milieu gevormd dat een bron van vernieuwende krachten was; dit milieu was niet alleen een voedingsbodem voor diverse strekkingen en experimenten, maar gaf tegelijkertijd blijk van een drang naar eenheid naar buiten toe en een sterke wil tot omkadering van het dagelijkse leven. Zijn ideeëngoed en zijn activiteiten sproten trouwens voort uit een dynamiek die het deelde met andere milieus, zowel met intellectuelen als met praktijkmensen, waar het zeker niet van afgesneden was en waarmee het voortdurend interacteerde. Dit katholieke midden werkte verder voortdurend aan de uitbouw van moderne netwerken met internationale draagkracht, die zijn uitwisselingen opdreef door de publikatie van tijdschriften en het organiseren van congressen. Een ander kenmerk van het Belgische katholicisme uit die periode is dat het zich al vrij vroeg inzette voor de inschakeling van leken in het pastoraal, waardoor een bepaalde vorm van klerikalisering werd tegengegaan en de vernieuwing binnen de Kerk ongetwijfeld in de hand werd gewerkt.

Uit dit korte overzicht van de verschillende initiatieven, met België als epicentrum, zowel op intellectueel vlak als inzake pastoraal, blijkt welke beslissende rol dit land heeft gespeeld in de confrontatie tussen de katholieke Kerk en de moderniteit. De belangrijke plaats van de Belgische intelligentsia op het Tweede Vaticaan Concilie mag dan ook geen verbazing wekken. Zoals Aubert het onderstreept, is de invloed van het "Squadra belga" ongetwijfeld te danken aan de samenhang en de goede organisatie in de Belgische groep, maar "vooral toch aan het feit dat het katholieke België al sinds enkele decennia het terrein van de voorhoede was, waar theoretische en praktische thema's, die in cruciale concilie-discussies aan bod zouden komen, reeds gerijpt waren, en waar de verschillende 'bewegingen' die het Concilie hebben voorbereid, getuigden van een bijzondere vitaliteit" (Aubert, 1980: 67). Het was dus niet te verwonderen dat heel wat Belgische priesters en leken het Concilie wilden verrijken met de vruchten van hun lange ervaring, zowel inzake vernieuwing van de christelijke gedachte vanuit de ontmoeting met de hedendaagse wetenschappelijke ontwikkelingen, als wat de vernieuwing betreft van de pastorale actie, het catechese-onderricht, en de liturgie.

Zij zouden in Rome niet alleen een bekrachtiging vinden van hun langdurige inspanningen tot vernieuwing, maar zij zouden het Concilie een reeds beproefde basis van aggiornamento kunnen aanbieden. En dit aggiornamento streefden ze ook elders na, want op hetzelfde ogenblik werd bijvoorbeeld de vereniging "Pro Mundi Vita" opgericht, met als hoofddoel de wetenschappelijke analyse van de situatie waarin de lokale Kerken zich bevinden te toetsen aan de pastorale noden.

Sindsdien lijkt België zijn avantgardeplaats in de Kerk verloren te hebben. De zwaartepunten hebben zich blijkbaar verlegd. Misschien is dit te wijten aan een zekere ontmoediging na het Concilie, een ontgoocheling die voor Belgische katholieken, priesters en leken, des te groter moet zijn geweest, daar zij hun verwachtingen zeer hoog hadden gespannen, voortgaande op alles wat daadwerkelijk in België was gerealiseerd gedurende meer dan een eeuw van gelovige inspanningen.

Meer fundamenteel echter: dit lijkt ons een bewijs à contrario voor sommige van onze uitgangsstellingen. België is immers niet langer een land waar economische initiatieven worden genomen, zoals dat eind 19e, begin 20e eeuw wel het geval was. Dit verlies van innoverende kracht wordt nog versterkt door het feit dat de raakvlakken tussen de culturen zijn verschoven: denken we maar aan het huidige Californië, het toneel van de confrontatie tussen Oost en West.

Bovendien hebben de verschillende gebieden waarop een vergelijk met de moderne wereld mogelijk was waarschijnlijk een meer geleidelijke, maar daarom niet minder radicale overgang naar nieuwe verhoudingen tussen Kerk en gesecculariseerde wereld in de hand gewerkt. We hebben er herhaaldelijk op gewezen in welke mate sommige, en dan vooral intellectuele middens de wetenschappelijke wereld waren binnengetroden, omdat ze de inbreng ervan wilden begrijpen en deze tegelijk ook omzetten in een voor de Kerk aanvaardbare taal. Wij willen hier de hypothese formuleren dat de generatie die tijdens en na het Concilie op de voorgrond trad, de hiërarchie van haar prioriteiten heeft gewijzigd. Een belangrijke rol vervullen in de wetenschappelijke wereld is nu de eerste bekommernis geworden, terwijl de wil om te begrijpen en te vertalen naar de religieuze wereld aan belang heeft ingeboet. Zo kon men ook vaststellen dat bij de leraren in het katholiek onderwijs en bij het personeel van de christelijke ziekenhuizen het accent werd gelegd op de beroepsbekwaamheid. Zo deed zich op praktisch vlak een feitelijke secularisatie voor, die trouwens moeiteloos samengaat met het behoren tot de katholieke socioculturele

wereld en die weinig aanleiding geeft tot conflicten op het vlak van de principes. Vindt men in verband met de moderne vrijheden in de 19e eeuw geen analoge reactie? Een vergelijking met de katholieke Kerk in Nederland in de postconciliaire periode zou in dit opzicht erg interessant kunnen zijn. De inzet schijnt daar eerder te liggen op het vlak van de principes en van de Kerkstructuren, met alle gekende onrust en reacties vandien.

BIBLIOGRAFIE

- AUBERT, R.,
1980 Cent cinquante ans de vie des Eglises, Brussel, P. Legrain.
- BARTIER, J.,
1981 "Partis politiques et classes sociales en Belgique", in Liberalisme et Socialisme au XIXe siècle, Brussel, U.L.B., 207-208.
- XX,
1970 Leuven, traditie en toekomst van een universiteit, Tielt, Lannoo.
- XX,
1975 L'Université Catholique de Louvain 1425-1975, Presses Universitaires de Louvain.